

Briqita Şilina,
Filologiya elmlər doktoru
Riqa, Latviya

ÇOXDİLLİ OLMAQ NƏ DEMƏKDİR

ABSTRAKT

İkidilli təhsil çoxdilli təhsilin bir növ birinci pilləsini təqdim edir. İkidilliliyin vasitəsilə insanın gündəlik həyatda, şəxsiyyətlərarası münasibətlər və sosial fəallıqlar zamanı dil potensialının istifadəsinin rəngarəng imkanları olur.

İkidilliliyin çoxtərəfli mahiyyətinə görə, onun təqdim etdiyi formalar qeyri-mütənasib, erkən nəzərlərdən fərqlidir. Çünki o zamanlar ikidillilik özlüyündə iki dilin idarə olunmasının qeyri-mütənasib və ya qeyri-mütənasibliyə yaxın olan forması kimi hesab olunurdu.

Ümumiyyətlə, ikidilli təhsildə ikidilliliyin qeyri-mütənasibliyini etiraf etmək və bunu dərk etmək çox əhəmiyyətlidir. Qeyri-mütənasib ikidilliliyin metodologiyaya və dərs planlarına məntiqi təsiri b.a. modular tədrisinin və təlimin müxtəlif üsullarının həyata keçirilməsinə səbəb olur, onun vasitəsilə də fərdi ehtiyaclara diqqəti yönəltmək və konkret dərs prosesinə uyğunlaşmaq mümkündür.

İkidilli təhsilin metodoloji, pedaqoji və psixoloji aspektləri çoxtərəfli tədqiqatın, kəşflərin və yeniliklərin imkanlarını verir. Dilin və fənnin inteqral tədrisi, bilik və dilin inteqral tədrisi, dərs prosesində interaktivliyi və yaradıcılığı cəlb etmək siyahının yalnız bir hissəsidir.

İkidillilik çoxdilliliyə atılan ilk addımdır. Sosial münasibətlər və inklüziv strategiyalar nöqtəyi-nəzərindən, ikidillilik hamıya lazımdır. Bəşəriyyətin demək olar ki, 2/3-si ikidilli, üçdilli və ya çoxdillidir. Belə ki, verilən bacarıq istisna hal yox, qaydadır. Verilən kontekstdə təkdillilik izolyasiyanın, seqreqasiyanın və tənhalığın nəticəsidir. Bu isə sosial və iqtisadi cəhətdən qeyri-məhsuldar fenomeni təqdim edir.

Müəllimlərə və cəmiyyətə sübut etmək üçün onilliklər lazım gəldi ki, birdən çox dil üzrə bilgi bir dəyərdir və psixiki, intellektual və pedaqoji

nailiyyətlər üçün təhlükə doğurmur. Avropada çoxdillilik Avropa eyniləşdirməsinin quruculuğu prosesində əsas rol oynayır və müqavilələrdə təqdim olunan azadlıq və hüquqlar haqqında işlənilən hazırlanan sənədlərin həyata keçirilməsinin ön şərtini təqdim edir. O cümlədən azad yerdəyişmə və hərəkət hüququ çox vacibdir. EU27 Avropa İttifaqının müxtəlif ölkələrinin vətəndaşları təkdillilik olsaydılar, o zaman adı çəkilən fundamental hüququn həyata keçirilməsinin yalnız virtual yükü olardı. Belə ki, iki/çoxdillilik fərdi səviyyədə, ölkələr, xalqlar və cəmiyyət üçün faydalıdır.

Bugünkü gündə birmənalı şəkildə deyə bilərik ki, “dil iqtisadiyyatının geniş şəkildə yayımlanması linqvistik təhsilə qoyulan investisiyanın, dil bilgilərinin inkişafının iqtisadi baxımdan çox uduşlu olmasına işarə edir”.

Eyni zamanda, “dil iqtisadiyyatı” ambivalent anlayışdır. Linqvistik təhsili təhlil etdikdə xərclərin effektivliyini və alınan mənfəəti dərk etmək çox vacibdir. Əgər linqvistik təhsilin yekun məqsədi xərclərin effektivliyi olarsa, o zaman dünyanın iki və ya üç “böyük dili iqtisadi bazar nöqtəy-nəzərindən ən mənfəətli dəyər kimi hesab olunur. Qeyri-məhdud bazarda dilin planlaşdırmasının və dil siyasətinin iqtisadi yanaşması üstünlük təşkil edir. Bu isə “lingvistik imperializmin formalaşmasına dəstək verir. Bu proses digər azsaylı dillər üçün məhvedici ola bilər, amma belə bir azsaylı dillər bəşəriyyətin zənginliyini təqdim edən dil rəngarəngliyi nöqtəy-nəzərindən çox mühümdürlər”.

Avropa İttifaqına üzv olan hər bir ölkəyə dil ideologiyasında dil hüququnu tanımaq həvalə olunur. Bütöv Avropada dilin tədrisinin dəstəklənməsinin məntiqi əsası məhz budur, hansının vasitəsilə də avropalılar ana dilindən əlavə, minimal olaraq 2 Avropa dilini öyrənməyə çalışırlar. Bu fakt nəzəriyyə və təcrübə baxımından dilin inkişafı üçün güclü impuls yaradır. Bunu dünya miqyasında da söyləmək olar.

Son dövrlərin tədqiqatlarında və akademik əsərlərdə təsdiq olunmuşdur ki, iki/çoxdillilik vasitəsilə intellektual inkişafa nail olmaq mümkündür və eləcə də gündəlik fəallıqlarda yaradıcılıq artır. Linqvistik bacarıqlar istənilən fərd üçün geniş imkanları bildirir və bu, bir həqiqətdir.

İkidillilik üzrə bacarıqların inkişafı və çoxdillilik anlayış yaradıcılıq potensialını və şəxsiyyətin inkişafını yaxşılaşdırır, dünyagörüşünü, aləm haqqında təsəvvürü genişləndirir. O, insanın

istənilən fəallığında müsbət halda əks olunur. Bunun üçün ikidilliliyin səmərəsi yalnız dil sahəsində əks olunmur. Xüsusi təfəkkür vərdişinin inkişafı və müxtəlif proseslərdə aktiv cəlb olunma bacarığının formalaşması ikinci dilin təlim/tədris prosesinə əlavə əhəmiyyət verilir. Bunun üçün də ikinci dilin tədrisinin effektiv metodologiyasının hazırlanması, təhsilli və müasir metodologiyaya uyğunlaşdırılmış pedaqoqların və müəllimlərin hazırlığı, ikidilli universitet proqramlarının hazırlanması və ikidilli tədqiqatların həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Verilən məsələlər üzərində işi Latviya da, Gürcüstan da sıfırdan başladı. Biz bu gün 10-dan çox ildən sonra əldə edilən nəticələri qiymətləndirə və növbəti iş planlarını təhlil edə bilərik. Biz ehtiyac olduğu halda, müqayisə, qiymətləndirmə və uyğunlaşdırma üçün gərək olan faydalı təcrübəni bir yerə topladıq.

Tədris testinə deyil, gerçəkliyə yönəlmiş təhsil

Avropa İttifaqında son onillik ərzində ikidilli təhsil üzrə toplanılan təcrübə müəllimlərə, təhsil mütəxəssislərinə və dil ideologiyasının yaradıcılarına linqvistik bilginin əldə edilməsinin yalnız dil dərslərinin vasitəsilə mümkün olmadığı nəticəsinə gəlməyə imkan verdi.

Dərs planının işlənilib hazırlandığı zaman onun sürətlə inkişaf edən təhsil məkanında uyğunlaşa bilməsi əhəmiyyətlidir. Verilən təhsil sahəsi heç bir zaman məşhur olmamış və onu öyrənənlərin sayının çox olması ilə seçilməmişdir. Bu təhsil sahəsində məktəbəqədər yaş dövründən başlamış hər bir yaş dövrlü fərd təqdim edilir.

Burada həqiqətən də b.a. ömür boyu təhsilə təsadüf olunur və bütövlükdə, bu istiqamət təhsil sahəsinə cəlb olunan insanlar üçün, xüsusilə də müəllimlər üçün və dili öyrənənlər üçün çağırışı təqdim edir. Yetkinlər haqqında onların dil potensialına şübhə daxil etmələrində ifadə olunan

bir növ yalançı inam var. Xüsusilə də siyasi səviyyədə bir çox hallarda vurğulanır ki, müəyyən yaş dövründən sonar dili öyrənmək çətinləşir. Verilən nəzər dili öyrəndikdə məhdud yaşla əlaqədar şəxsiyyətin azad inkişafının fundamental hüququna qarşı çıxır. Yaş hüdudu ilə əlaqədar yalançı inamın əsası aşağıdır və dilin öyrənilmə sahəsinə bir növ kələk gəlir və özlüyündə sağlam insanı inkişaf etdirən bacarıqları məhdudlaşdırır. Təhsil üzrə mütəxəssislər yaxşı bilirlər ki, hər yaş qrupunun müvafiq imkanları, ehtiyacları və mümkün yolları vardır ki, arzu olunan nəticələr əldə edilsin. Yetkinlərin halında, dilin öyrənilmə ehtiyacı əməli və cəld olmaqdadır. Belə bir halda, yollardan birini uyğunlaşdırılmış proqramlar şəklində modullar əsasında təlim təqdim edir və bu təlim dili öyrənənlərin konkret ehtiyaclarına uyğun olacaqdır. Modula yönəlmiş təlimin bir çox üstünlükləri ilə yanaşı, müəyyən məhdudiyyətləri də vardır. **Modulların üstünlüyü haqqında:** modullar çox konkret və yaxın məsələlərə, funksiyalara və ya yanaşmalara əsaslanırlar. Onların məzmunu hazırlandıqdan sonra kompüter proqramları ilə istifadələri mümkün olacaqdır. Məqsədlərin aydın şəkildə formalaşdığında korporativ təlim zamanı kompüter texnologiyalarının vasitəsilə modulun istifadəsi mümkün olur. Dərs fəallıqlarına əsaslanan birgə təlim başqa müsbət nəticələr də verir, xüsusilə də, interaksiya, sual-cavab rejimi, bütövlükdə dil öyrənənlərin birliyində qiymətləndirmə və ümumi nəzarət aktiv olur. Yetkin dil öyrənən zaman tədris prosesini idarə edir və verilən modul hüdudlarında məharətini artırmağa çalışır, eləcə də verilən kontekstdə zəruri olan kommunikasiya bacarıqlarını təkmilləşdirir. O cümlədən, modula əsaslanan təlim zamanı təlimatçı və materialların tərtibatçısı modul hüdudları xaricində mümkün olan əsas qaydaları və məsələləri ayırmalıdır.

Yetkinlərin təhsili üçün müvafiq strategiyalar və zəngin materiallar “Ömür boyunca təhsil” proqramı hüdudlarında bir yerə cəmlənmişdir. Onda **öz-özünə təlim** və **qrupa əsaslanan təhsil** cəmlənmişdir. Oxşar təhsil üslubu haqqında eksperimenti Konveys, Conson və Ripli təsvir edirlər. (Baxın: Integration of Team-Based Learning Strategies Into a Cardiovascular Module, 2010-American Association of Colleges of Pharmacy: In: Am J Pharm Educ. 2010 March 10; 74(2): 35). Qeyd etmək lazımdır ki, verilən strategiyanın qiymətləndirilməsi növbəti qaydadan ibarətdir “Tələbələrin və müəllimlərin tələbatları SDL və TBL tapşırıqların hesabına yerinə yetirilir və siniflər üçün mənfəətli nəticə vermir. Dərs materiallarının inkişafı üçün dərsin ümumi vaxtını artırmaq lazımdır”. (Underscoring mine - B.Ş.); iv) Tədrisin aktiv strategiyalarının mənimsənilməsi və gücləndirilməsi sosial və peşəkar fəallığın artırılmasına doğru yönəldilmişdir. Bu işə sonralar özünə inama və özünü daha yaxşı tanımağa səbəb olur. Lari Mixelsen qrupa əsaslanan tədris konsepsiyasını işləyib hazırlayıb. Müxtəlif üstünlüklərlə birlikdə bildirir: “tələbələr bir-birlərinin etimadlarını qazandıqda və onların qruplarına yararlı olan birgə planı hazırladıqda, onlar bir komanda olurlar. Onlar birgə komandaya keçdikdə, belə bir komanda daha çox iş qadirdir, nəinki ayrılıqda fərd və ya yenicə yaranmış qrup”. (Baxın: in *Professional Development Module on Active Learning by Diane Starke, El Paso Community College, website Texas Collaborative for Teaching Excellence, May14, 2011,* <<http://www.texascollaborative.org/activelearning.htm>>);

Ardıcılıq və vaxt amili modula əsaslanan tədrisin daha bir üstünlüyünü təqdim edir, çünki o, funksiyaların zaman və sürət baxımından

fərdiləşmə imkanını verir. Onu asanlıqla konkret vəziyyətlərə uyğunlaşdırmaq olar.

Verilən üstünlükləri sadalamaq bizi uzaqlara aparar, çünki onlar çoxtərəfli göstərilmişdir. Buna baxmayaraq, bu amillərə etinasız yanaşmayıb, onları tam dərk etməyimiz çox vacibdir, çünki onlar, ümumiyyətlə, dərs prosesinin nəticələrini sıfır səviyyəsinə endirə bilirlər.

İkidilli təhsildə iki istiqamətli dərs fəallığı ehtimal olunur – məzmun kursu və dil kursu. Ən yaxşı nəticələrə nail olmaq üçün bu iki kursun/istiqamətin koordinasiya və struktur baxımından ehtiyatla işlənilməsi çox vacibdir. Kursun yaradıcılarından və müəllimlərdən hər iki istiqaməti eyni şəkildə inkişaf etdirmək tələb olunur. İdeal halda, dərs prosesinin və eləcə də materialların hazırlandığı zaman müəllimlər qrupunun ən azı iki üzvünü, eləcə də məzmun aspekti üzrə məsuliyyət daşıyan fənn müəllimini və ikidilli təhsil istiqamətində çalışan metodist-eksperti cəlb etmək yaxşı olardı.

Müəllimlər üçün mühüm məsələni materialların işlənilib hazırlanması, modulların hazırlanması, fəallıqlar və kurs təqdim edir. Bu proseslərdə məzmun və dil aspektlərini nəzərə almaq vacibdir, çünki hər bir aspektə böyük əhəmiyyət verilir. Eləcə də dərs prosesini metodoloji və dil vasitələri ilə təmin etmək vacibdir.

Fənn müəllimləri bəzən ikidilli təhsildə lüğətlərin və sözlərin siyahısının çox mühüm olduğunu hesab edirlər. Əlbəttə ki, verilən materialların istifadəsi vacibdir, amma onlar ikidilli təhsili ətraflı maddi və metodoloji materiallarla təmin edə bilmirlər. Köməkçi vəsaitlər bələdçilər, xəritələr, sxemlər, sənədlər, sorğular, şəkillər, videolar, məlumat bazaları və s. ola bilirlər.

Siyahı faktiki olaraq bitmir, çünki o, lingvistik nöqteyi-nəzərdən resurs kimi real həyatın aspektlərindən ibarətdir. Bununla yanaşı, ikidilli

təhsildə materialların tərtibatçıları və dərs prosesinin rəhbərləri çalışırlar ki, dili öyrənənin real həyatda ona yardım edə biləcək geniş imkanlarını artırınsınlar və möhkəmləndirsinlər.

Modulların tərtibatçıları üçün çətinlikləri başqa-başqa modullar arasında əlaqənin itməsi yarıdır. Modul özlüyündə böyük birliyin cüzi hissəsini təqdim edir. Verilən risklərin qarşısını almaq üçün müəyyən yollar vardır. Mümkün yollar arasında daha əhəmiyyətli dili öyrənən və təlimatçı arasında ardıcıl əlaqədir. Bu əlaqə sual-cavab formatında və maksimal olan təbii və həyati mühitdə ola bilər. Bu, dil öyrənənlər üçün çox yaxşı bir resursdur.

Ümumiyyətlə, dili öyrəndikdə və eləcə də ikidilli təhsili təşkil etdikdə müxtəlif amillərlə yanaşı bir faktı nəzərə almaq vacibdir ki, dili bilmək real həyatda, konkret vəziyyətdə nəzəri səviyyədə (qrammatik düzgünlük nəzərdə tutulur) istifadə imkanından fərqlənir. Daha doğrusu, funksional dil ehtiyacları hər zaman çox yüksək lingvistik səriştə səviyyəsini tələb etmirlər. Belə bir hal uşaqlar arasında tez-tez olur. Onlar müəyyən qrammatik formalar xaricində çoxdilli mühitdə sadə ünsiyyət qurmağı bacarırlar. Belə bir halda, qrammatik formalar arasında motivasiya, kommunikasiya çevikliyi və ən əsası, böyük istək olduqca vacibdir. Bir sözlə, ikidillilik müxtəlifliklə xarakterizə olunur.

İkidillilik üçün müəyyən dil bacarıqlarını test vasitəsilə və rəsmi qiymətləndirmə ilə yoxlamaq kifayət etmir. İkidillilik bitməyən aktuallaşmada və ikidilli bilginin təkmilləşdirilməsində və zənginləşdirilməsində ifadə olunur. Çünki əgər müəyyən dil bacarıqlarını çalışdırmasan və aktuallaşdırmasan, o zaman onlar unudula bilirlər. Eləcə də, ikidilli bilik və bacarıqların müvafiq mühitə əsasən dəyişməsi diqqətəlayiqdir.

Müvafiq olaraq aksiomatik bir həqiqətdir ki, ikidillilik statistik olmur. O, daim dəyişkən və dinamikdir. Fərdi ikidillilik kimi, müəyyən qrupun və ya cəmiyyətin ikidillilik səviyyəsi də dəyişkəndir. İstənilən halda, bu dəyişkənlik nisbi ola bilər. İkidilli bilginin dəyişkənliyi müxtəlif kontekstual amillərdən asılıdır. Onlar ikidillilik ehtiyacını, motivasiyanın artmasını, eləcə də dil bacarıqlarının gerçəkləşdirmə imkanlarını müəyyənləşdirirlər. Motivasiya halında ehtiyac və imkan bir-birini tamamlayır və bu halda, ikidillilik səviyyəsinin aşağı

düşməsi hiss olunmur. Burada təkcə fərdi deyil, eləcə də bütövlükdə millətin və cəmiyyətin inkişafı hiss olunur.

İkidillilik ömür boyu davam edir. Sonda, naməlum təhsil işçisinin fikrini diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm: təhsil daha çox ikidilli və çoxdilli olduğuna görə, biz dil sisteminin fərdi təhsilindən o yana baxmalıyıq və dili tədrisin vasitəçisi kimi qəbul etməli, dil sosiallaşdırmasını dil və mədəniyyəti öyrənmək kimi təqdim etməli və sosial kontekstləri diskursiv etməliyik.

Brigita Šiliņa,

Dr. philol., Riga, Latvia

THE IMPORTANCE OF BEING MULTILINGUAL

ABSTRACT

Globalization has impacts on the language policies throughout the world. Awareness of the multilingual diversity of mankind inaugurates a world-wide recognition of multilingual education as a necessity. Bilingual education, in many respects, is the first stage in multilingual education.

Bilingualism has many facets pertinent to a great variety of potential application of language(s) in a person's everyday private life, interpersonal relations, and social activities, working life, political affiliations, civic performances and international networks.

Due to the multifaceted essence of bilingualism its most typical forms are asymmetrical instead of earlier presumption that bilingualism per se is a symmetrical or nearly symmetrical command of two languages: L1 and L2. Nowadays when bilingualism is a widely spread phenomenon in human intercourse ample evidence testifies to the fact that the scale of variations in the degrees and levels of L2 competences is immense. Therefore it is more precise to say that in the majority of cases bilingualism is asymmetrical.

Recognition of asymmetry in the bilingual practice has important connotations in bilingual education in particular. A logical impact of asymmetrical bilingualism in methodology and curriculum planning has led to the implementation of the so-called modular teaching and learning styles which allow responding to the individual needs and adapting to the requirements of the given learning situation.

Bilingual education is a highly potential kind of education that according to the assessment of many researchers is the most fruitful approach to education in the 21st century.

Methodological, pedagogical and psychological aspects of bilingual education offer wide vistas for research, discoveries and innovations. Content and language integrated learning (CLIL), knowledge and language integrated learning (KLIL), leading to interactivity and creativity in the learning process are but a few of them.